

O ȘCOALĂ DE LIMBĂ ȘI CULTURĂ SLAVONĂ LA TÎRGOVIŞTE ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI MATEI BASARAB

VICTOR PAPACOSTEA

1. Biruința vechii aristocrații de tradiție culturală slavă împotriva elementului grecesc, în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Aga Matei din Brîncoveni, devenit la 30 septembrie 1632 domn al Țării Românești, aparține acelei generații care-și începuse cariera militară sub Mihai Viteazul. Devenise, printr-un proces de aspirație selecțiune, verificat în războaie și răzvrătiri, șeful unui puternic partid militar, cu rădăcini adânci în boierimea mare, dar și cu importante adeziuni în boierimea mică și — la început — chiar în țărănimă. El vine astfel la domnie pe valul unei impunătoare concentrări de forțe care își propuseseră, între punctele principale de program, stăvilierea penetrației constantinopolitane în aparatul de stat și a acaparărilor de bunuri imobiliare pe calea mănăstirilor închinante. Dar, mai presus de toate, Matei Basarab rămâne exponentul marii boierimi care a înțeles să-și apere *manu militari* interesele economice și pozițiile politice împotriva unor imixtioni și uzurpații, care deveniseră an de an mai grave. Ducând o politică de dirzenie față de Poartă, mișcarea de sub comanda lui Aga Matei reprezintă un ultim act de mare energie împotriva sistemului de exploatare turco-fanariot. Succesul a fost însă efemer și plătit scump. „Pacea înarmată”, la care i-a obligat biruința, a fost de două ori ruinătoare pentru țară: prin haraciul și darurile către turci — foarte sporite — și prin sumele ce se cheltuiau cu întreținerea puternicului aparat militar. Poporul plătitor a suportat greu lăuri victoriei vechii aristocrații¹. Turburările grave de la sfîrșitul acestei lungi domnii confirmă cele de mai sus.

Triumful, măcar și temporar, al vechii aristocrații asupra elementului constantinopolitan, a însemnat în prima parte a domniei lui Matei Basarab — cum se știe — o viguroasă încercare de restaurare a limbii și culturii slave în viața statului, a bisericii și a societății. Alături de tipar, învățămîntul a trebuit să facă și el obiectul unei atenții deosebite. Nu este vorba numai de reînsuflețirea unora dintre școlile mănăstirești, îndeosebi a celor unde se vor instala tipografiile: Cîmpulung, Govora sau Dealul — ci de încercarea de a crea o școală de slovenie „mai înaltă”, cum spune Xenopol², care să corespundă

¹ Damaschin Mioc. *Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab*, în „Studii”, anul XII (1959), nr. 2, p. 53—83.

² A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. III, vol. VII, p. 75.

marilor proiecte de cultură ce caracterizează această domnie. Ca și în Moldova, ca și la Kiev, la fel și în Țara Românească, mișcarea de reînviere a limbii și culturii slavone a trebuit să se rezeme, desigur, pe o școală serioasă și cu cadre bine pregătite. Nici nu s-ar putea explica Renașterea intelectuală din intervalul 1632—1654, fără existența unei astfel de școli. Ieșirea, în parte măcar, din starea de decădere înfățișată în parenesa lui Matei al Mirelor nu s-a putut obține fără o importantă acțiune didactică, de reasimilare a limbii și culturii slave de către cei obligați sau dornici să facă.

Deși în pierdere continuă de teren prin evoluția generală istorică — ca toate curentele culturale de limbă moartă — slavonismul avea încă destui și puternici susținători între căpeteniile vechii feudalități muntene, ca și în cler. Tradițiile acestei culturi se stingeau încet; ele nu puteau dispare decât pe măsură ce dispărea însăși lumea care le crease și le conservase de-alungul veacurilor. Numai cind vechea boierime va pierde pozițiile ei fundamentale, economice și politice, în favoarea elementului grecesc — și va dispare, fie prin exterminare (războaie, răscoale, băjeniri), fie prin degradare socială sau assimilarea cu noii veniți, se va putea vorbi de înlăturarea limbii și culturii slave. Dar timpul acela nu venise încă. Dimpotrivă, această veche boierime făcea tocmai acum supremul efort pentru menținerea pozițiilor ei economice, iar orientarea ei politică către Moscova — inaugurată de Mihai Viteazul¹ — preceea, tot în cadrul mișcării antiotomane, pe cea culturală.

În fruntea acestei orientări, rusofilă în politică și slavofilă în cultură, se găsea, cum se știe, marele logofăt Udrîște Năsturel, cunstatul domnului, figură prestigioasă de cărturar și om de stat, admirat de contemporani nu numai în țară dar și în afară. Deși a fost un mare iubitor al limbii și literaturii latine, deși s-a rostit cu mândrie referitor la înrudirea limbii române cu cea latină, totuși în concepția lui Udrîște Năsturel „limba sfântă slavonă”² — cum îi plăcea să spună — trebuia să stea în centrul obligațiunilor didactice ale păturii conducătoare. De aci legăturile lui cu Kievul și cu intelectualitatea ucraineană și rusească a timpului³. Ideea aceasta a sădit-o și în spiritul fiului său Radu, bun cunoșător al limbii slavone și fondator el însuși al unei școli, la Cîmpulung, despre care tratăm în altă parte⁴.

Acțiunea întreprinsă în favoarea acestei culturi de forțele tradiționaliste ale statului și societății muntene, sprijinită și de curențul politic rusofil,

¹ Legăturile politice ale Țării Românești cu Moscova încep încă din 1597, sub domnia lui Mihai Viteazul. Solul lui Mihai a fost episcopul Luca al Buzăului, grec din Cipru. Tarul Feodor i-a trimis domnului român „o mare sumă de bani” pentru plata ostașilor. Legăturile au continuat și cu Boris Godunov (P. P. Panaiteescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 204—205). Pentru relațiile lui Matei Basarab cu țarul Alexis vezi P. P. Panaiteescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés roumaines*, în „Mélanges de l'Ecole roumaine en France”, Paris, 1926, p. 40.

² Udrîște Năsturel, *Prefața la traducerea scrierii Imitatio Christi tipărită la Mănăstirea Dealului în 1647*, (P. P. Panaiteescu, op. cit., p. 84).

³ P. P. Panaiteescu, op. cit., p. 16—36 și 36—48.

⁴ În *Istoria învățămîntului în Țările Române în perioada orînduirii feudale* (Lucrare auxiliară la tratatul de Istoria României). Pentru formăția intelectuală a lui Radu Năsturel și activitatea sa culturală, v. I. Radonić, *Graf. G. Brancović*, Belgrad, 1911, p. 236; Dan Simonescu, *Viața literară și culturală a Mănăstirii Cîmpulung (Muscel) în trecut*, Cîmpulung 1926, p. 32—35; P. P. Panaiteescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés roumaines*, Paris 1926, p. 36—38; E. Turdeanu, în *Cercetări literare*, vol. I, 1934, p. 11—13, și vol. III, p. 169—175; N. Cartojan, *Istoria literaturii vechi*, vol. II, București, 1942, p. 98, și P. Năsturel, *Contribuție la viața lui Ioan Cariofil în legătură cu Biserica românească*, în „Mitropolia Olteniei”, anul X, nr. 7—8, iulie-august, Craiova 1958, p. 515—516.

a dovedit — la început cel puțin — o remarcabilă vigoare și intensitate. Ea a pus în mișcare un numeros personal, obligat prin funcțiunile lui în stat și biserică să-și însușească această limbă și cultura respectivă. Cum bine a spus N. Iorga, „drucarii tipografiilor, viitorii preoți și teologi, grămăticii și diecii curții trebuiau să învețe undeva limba și cultura veche slavă”¹. Tot astfel, fiii marilor dregători, care se pregăteau ei însăși pentru a le urma în slujbă, nu puteau rămâne fără o învățătură mai aleasă. Cercetări pentru identificarea unor școli de slavonie, menite a reînvia această cultură în Țara Românească, au făcut A. D. Xenopol și P. P. Panaitescu.

2. A existat la anul 1640 o școală superioară pentru limbile latină și slavă la Tîrgoviște? S-a vorbit adesea de „întrecerea” între moldoveni și munteni în timpul domniilor lui Matei Basarab și Vasile Lupu. S-a înrădăcinat chiar ideea, că această „întrecere” a dus la un gen de paralelism între cele două mișcări culturale: tot ce se făcea într-unul din principate, se realiza și în celăllalt. Cel dintîi care a susținut existența unui asemenea paralelism și a unei emulații reciproce în toate sectoarele culturii — inclusiv învățămîntul — a fost A. D. Xenopol². În pasiunea lui de sistematizare, Xenopol s-a silit să demonstreze că influența kieviană s-a exercitat și la Tîrgoviște ca și la Iași, într-o măsură egală, în toate sectoarele vieții culturale: biserică, tipar, legiuiri, învățămînt etc. Am putea spune chiar că ideea dezvoltării paralele a unui învățămînt mai înalt, atât în Moldova cît și în Țara Românească, a ispitit peste măsură pe A. D. Xenopol. Plecind de la această idee și comentind decăderea culturii slavone în țările Române în primele decenii ale sec. al XVII-lea, el face observația preliminară că atât Matei Basarab, cît și Vasile Lupu și-au dat silința „de a reînvia slavonismul ce era în agonie... prin întemeierea de școli mai înalte în care să se predea învățătura acestei limbi și îngrijind ca și tipografiile înființate de ei să tipărească atât cărți române cît și slavone”³. Exprimînd convingerea că „școala lui Vasile Lupu era în primul loc o școală pentru învățătura limbii slavone” — organizată după exemplul colegiului de la Kiev — Xenopol adaugă însă că „și Matei Basarab, pe lîngă îngrijirea ce punea de a tipări și cărți slavonești de religie, pe lîngă cele românești, aducînd, cum am văzut, învățăți slavi de peste hotar, întemeiază și el o școală în mănăstirea Tîrgoviște în care se învățau limbile latină și slavă”⁴. Deci, după istoricul ieșean, sub domnia lui Matei Basarab am avut și la Tîrgoviște, pe la anul 1640, o școală superioară, asemenea celei de la Trei Ierarhi din Iași — ambele organizate în spiritul celei de la Kiev a lui Petru Movilă.

¹ N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, București 1925, vol. II, p. 180. Caracteristică în această privință este însemnarea unui preot (Popa Constantin din Dorna) pe una din foile Codicelui Voronețean: „Această carte este scrisă pe rumînie și nu-i bună de nimic” (N. Cartojan, *op. cit.*, p. 99).

² A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 81: „Matei Basarab și Vasile Lupu... par a fi concurat unul cu altul, pe întrecutele, în înzestrarea poporului lor cu aceleași așezămintele folosite”. Ideea apare apoi la N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928, p. 29: „Țara Românească a lui Matei Basarab în concurență continuă cu Moldova lui Vasile Lupu...”. Si Const. C. Giurescu vorbește de „emulația ce există între Moldova și Muntenia sub Matei Basarab și Vasile Lupu în diferitele domenii culturale...” (Vol. III, partea II-a, p. 916). În *Istoria Românilor*, vol. VI, p. 77—79, N. Iorga introduce ideea în formularea titlurilor: „Intrecerea cititorilor domnești” sau „Noua întrecere și luptă între cei doi domni români”, p. 138—148.

³ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 75.

⁴ *Ibid.*, p. 76 și 78.

În realitate, în sectorul învățământului, lucrurile nu stau chiar aşa cum le-a văzut sau le-a vrut A. D. Xenopol. Argumentația lui cu privire la existența la Tîrgoviște, încă din 1640, a unei școli superioare, de tipul celei de la Trei Ierarhi, nu este de loc convingătoare; ea se întemeiază pe două pasaje extrase din rapoartele misionarului catolic Bakšić și interpretate eronat de Xenopol. Reproducem rîndurile lui Xenopol cuprinzînd primul dintre cele două pasaje :

„Asupra școlii slavone a lui Matei Basarab despre care nu s-a știut nimic pînă la ediția I a acestei Istorii, atragem luarea aminte asupra următorului loc din vizitația Valachiei din 1640 în *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium acta Bulgariae ecclesiastica*, p. 139 : „Et potrebbe fare una scolla in quel monastirio tanto della lingua latina quando della cyrilliano come ha fatto il principe nel suo monasterio”¹ (Și ar putea să facă o școală în acea mănăstire, atît pentru limba latină, cît și pentru limba slavă, cum a făcut principele la mănăstirea sa).

Deci, Xenopol, reproducînd pasajul de mai sus, afirmă că Bakšić scrie despre lucruri privind Muntenia și pe Matei Basarab. În consecință, după interpretarea istoricului ieșean, misionarul catolic propune superiorilor săi să facă și ei la mănăstirea lor (din Tîrgoviște) o școală pentru limbile latină și slavă, *asa cum a făcut principele* (adică Matei Basarab) la mănăstirea sa. Localizarea la Țara Romînească, la Tîrgoviște, a faptelor cuprinse în acest pasaj este, cum vom arăta, cu totul arbitrară. Xenopol a obținut-o prin juxtapunerea celui de al doilea pasaj, care într-adevăr se referă, în mod expres, la stări de lucruri muntene. Stăpînit de ideea dezvoltării paralele a culturii celor două principate în vremea lui Matei Basarab și Vasile Lupu, savantul ieșean a crezut că a descoperit și la Tîrgoviște, încă din anul 1640, o școală asemănătoare celei de la Trei Ierarhi din Iași. S-a înșelat însă.

Într-adevăr, verificînd primul pasaj citat de Xenopol cu textul original al misionarului, am constatat că istoricul ieșean a atribuit istoriei muntene un document referitor la Moldova. Trunchind într-un mod nefericit textul, el nu a observat fraza imediat precedentă, adică tocmai aceea din care rezultă în modul cel mai clar că Bakšić nu s-a referit în raportul său la fapte din Țara Romînească, ci la fapte din Moldova. Iată cum se prezintă textul acestui misionar, întregit de noi cu fraza pe care a omis-o Xenopol² :

„Iar dacă acest episcop va fi un călugăr din ordinul sf. Francisc, el va putea să aducă cu sine călugări și să renoveze aceea mănăstire de la Bacău și cu aceasta ar face mare plăcere principelui, deoarece acesta l-a indemnăt să ridice bunurile mănăstirii. Și ar putea să facă o școală în acea mănăstire, atît de limba latină cît și de cea slavă, cum a făcut principele la mănăstirea sa” .

¹ *Ibid.*, p. 78, nota 37. Am dat și textul și traducerea pentru a ușura controlul interpre-tării lui Xenopol.

² Titlul documentului : *Summarium relationis, quam fr. Petrus Deodatus, episcopus sop-hiensis dederat intuitu episcoporum, qui in Balcanicis partibus essent creandi*. Dăm pasajul în discuție, după original, întregit însă. Doc. LXX. A. 1643, p. 140, paragraf 12 : „Et se questo vescovo si farà un religioso di s. Francesco de'min. oss., potrà menar seco li religiosi et rinnovar quel monasterio di Bacovia, et con questo darebbe grandissimo gusto al Principe, perchè questo la ha mosso di levar li beni del monasterio. Et potrebbe fare un ascola in quel monas-terio, tanto della lingua latina, quanto della Cyrilliana, come ha fatto il Principe nel suo monas-terio, et così con processo di tempo con la custodia di Bulgaria et questa si potrebbe fare una provincia della detta religione, et la sacra Congregatione non haverebbe bisogno di mandare e spendere par li missionarij, come spende adesso”.

Acum lucrurile sunt perfect lămurite. În raportul lui Bakšić este vorba deci de mănăstirea catolică *de la Bacău*, unde, după părerea lui, episcopul catolic ar putea face o școală pentru limbile latină și slavă, aşa cum principalele — adică Vasile Lupu — a făcut la mănăstirea sa, adică la Trei Ierarhi din Iași.

Așa dar, în primul pasaj citat de Xenopol, nu este vorba de Țara Românească, nici de Matei Basarab, nici de Tîrgoviște și, în concluzie, nici de existența la 1640 a unei școli în acest oraș „în care se învățau limbile latină și slavonă”, cum afirmase Xenopol. Chiar izvoarele invocate de el ne împiedică să acceptăm aceste afirmații.

Dar dacă A. D. Xenopol a exagerat pentru pasiunea unei „simetrii” desăvîrșite și a spiritului său de excesivă sistematizare, imaginind încă din 1640 o școală latino-slavă întemeiată de Matei Basarab la Tîrgoviște după modelul celor de la Iași și Kiev, nici poziția contrară nu poate fi însă accepțată integral. Pentru motivele invocate mai sus, nu se poate susține nici opinia, de multă vreme acreditată, că Țara Românească nu a avut sub domnia lui Matei Basarab un învățămînt mai înalt.

Izvoarele timpului ne arată că și muntenii fac totuși începutul unui învățămînt de nivel superior, întemeiat, în prima decadă a domniei lui Matei Basarab doar pe studiul vechii limbii și culturi slave, iar în decada a doua a domniei pe clasicismul greco-latîn, pe studii filozofice și de retorică („Schola greca e latina”, cum e numită în documentele vremii). Dacă pentru aceasta din urmă dispunem azi de o documentare contemporană mai bogată, de care Xenopol n-a dispus la vremea sa, în schimb, pentru școala slavă știrile sunt foarte puține.

3. *Școala de limbă și cultură slavă de la Tîrgoviște*. P. P. Panaiteșcu a semnalat unele vagi indicii care lasă să se vadă existența la Tîrgoviște, pe la 1650, a unei școli „mai înalte”, (mergînd și el pe aceeași direcție a influențelor kievene pe care mersese A. D. Xenopol). Prezența la reședința lui Matei Basarab a unor profesori ucraineni este un element important, chiar dacă ei nu au însemnatatea și notorietatea celor de la Trei Ierarhi.

Primele indicii se găsesc în descrierea de călătorie a călugărului rus Arsenie Suhanov. Cu prilejul călătoriei sale în Țara Românească, în anul 1650, luna august, el a găsit la Tîrgoviște, la mitropolitul Ștefan, pe „didascalul” ucrainean Grigore. Formațiunea intelectuală a acestuia trebuie să fi fost foarte serioasă, deoarece Suhanov afirmă că participa și el la discuțiile teologice care aveau loc la mitropolit și la care a întîlnit și pe vestiții teologi ai bisericii răsăritene Meletie Syrigos, Blasios și Pantelimon Ligariidis. După părerea lui P. P. Panaiteșcu, acest profesor ucrainean era un fost elev al colegiului de la Kiev. La 22 ianuarie 1652, doi călugări ucraineni, Bartolomei și Dosoftei, călătoresc de la Tîrgoviște către Ucraina însoțiți de „didascalul” Teodor, profesorul copiilor lui Udriște Năsturel. O a treia informație deosebit de interesantă — cuprinsă tot în povestirea lui Suhanov — se referă la un student ucrainean care învăța la marele logofăt Udriște. Studentul lui Udriște („Udrister student”) este numit Fedor Ruteanu. Concluzia lui P. P. Panaiteșcu — că „savantul boier ținea deci un fel de școală”², deși insuficient documentată, se apropie mult de realitate.

¹ Vezi pentru aceste știri, P. P. Panaiteșcu, *op. cit.*, p. 36—41.

² *Ibid.*, p. 40.

Intr-adevăr, existența acestei școli de limbă și cultură slavă, reorganizată în vremea lui Matei Basarab, se dovedește și documentar prin următorul pasaj din raportul lui Bakšić din anul 1640. Sugerind superiorilor să intemeierea unei școli de limbă latină la Tîrgoviște, misionarul spune: „Dacă sfânta congregație ar vroia să trimită un profesor al școlii la Tîrgoviște, lucrul acesta ar fi realizarea cea mai bună ce s-ar putea face în acele părți, deoarece valahii care vor să studieze latina merg în Transilvania printre eretici și apoi devin dușmanii cei mai mari ai bisericii romane; dacă ar exista o școală de limbă latină și slavă în același loc, atunci ei nu ar mai avea prilejul de a merge să studieze la ereticii din Transilvania”¹.

Deci școala slavă *există* la Tîrgoviște în 1640, iar tinerii munteni, după absolvirea ei, neavând tot acolo și o școală latină, erau săliți să meargă pentru aceasta în Transilvania. În raportul său, Bakšić, îngrijorat de extinderea curențului protestant, sugerează intemeierea unei catedre de limbă și cultură latină în același loc cu cea de limbă și cultură slavă *existentă* („in un loco solo”), pentru a împiedica astfel mergerea studenților români la școlile reformate din Transilvania.

Această școală slavă intemeiată prin grija deosebită a elementelor tradiționaliste nu a fost, desigur, la înălțimea celei de la Trei Ierarhi. Fără a desconsidera bogatul conținut bizantin al culturii slavone, credem totuși că prin programa umanistă de tipul colegiilor occidentale, școala lui Vasile Lupu era superioară școlii slave de la Tîrgoviște. Dar tot atât de adevărat este că și aceasta avea, la rîndul ei, un caracter net superior acelor mici școli de slovenie, care mai vegetau pe lîngă unele mănăstiri. Lucrul acesta se vede și din calitatea hrisoavelor emise de cancelaria lui Matei Basarab; aproape toate se disting printr-o caligrafie elegantă și o ortografie exactă. Este adevărat că știri interne asupra școlii slave a lui Matei Basarab nu avem, dar — cum bine a remarcat N. Iorga — “studiul atent al acestor hrisoave arată existența unei școli solide, comună ca spirit și tehnică ambelor principate”². (Nu mai puțin, trebuie avute în vedere și condițiile remarcabile în care se tipăresc cărțile slave în intervalul 1635—1649).

Sediul firesc al acestei școli mai importante era la Tîrgoviște, lîngă mitropolie, în vechea capitală a țării, redevenită acum — în cadrul marei mișcări restaurative — reședință voivodală. Reînflorirea Tîrgoviștei se încadrează în succesiunea firească a acestor prefaceri. Domnul și vechea boierime, dată fiind poziția lor antiotomană, nu se mai simțeau în siguranță la București, în apropierea imediată a trupelor turcești din raiaua Giurgiului. Asistăm chiar la o oarecare înflorire economică, care se vede din reapariția unei populații orășenești de diferite limbi³; se rezidește cetatea, curtea domnească, casele marilor dregători, se transferă tipografia de la Dealul și — corolar firesc a

¹ *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, acta Bulgariae ecclesiastica*, Zagreb, 1877, p. 141: „A se la sacra congregatione vorebbe fare un maestro della scuola in Targoviste questo sarebbe il maggior frutto che si puol fare in quelle parti, pereche li Valachi che vogliano studiare latino vano in Transilvania fra li heretici et poi sono inimici alle chiese romane, et se fusse una schola della lingua latina et della lingua latina et cyrillian in un loco solo non haverebbono l'occasione di andare studiare fra li heretici di Transilvania”.

² N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VI, „Monarhia românească”, p. 78. Cf. și Magdalina Iorga, *Inițiale, litere ornate, chenare și înflorituri*, Craiova, 1928—1929.

³ Gh. Călinescu, *Altre notizie sui missionari cattolici nei poesi romeni*, în „*Diplomaticum Italicum*”, II, 1930, doc. LIII, p. 403. „Tergoviste, citta metropoli e rezidenza del Principe, vi è organica solanza di persone, ciol ongari, venetiani, sassi, ciprovazzani, germani e polacchi...“

acestei eflorescențe — se organizează școala. Ea nu era însă, la data vizitei lui Bakšić (1640) — cum a crezut Xenopol, atras de analogia cu Iașul și Kievul — o școală slavo-latină, ci una exclusiv de limbă și cultură slavă. (Am văzut că misionarul catolic deplină lipsa catedrei de limba și cultura latină). Opinia exprimată de P. P. Panaitescu, că în vremea călătoriei lui Suhanov — adică în 1650 — Udrîște Năsturel ținea un fel de școală la Tîrgoviște era greu de susținut din lipsa totală a unei confirmări prin izvoare. Astăzi avem această dovedă.

Din nefericire sănsem cu totul lipsiți de știri referitoare la organizarea pe care o va fi avut această școală (programe, profesori, elevi, manuale etc.). De curând D. Strungaru — într-un studiu privitor la circulația gramaticii lui Smotrițki în țările noastre — a mai identificat un profesor de slavonie la Tîrgoviște în timpul domniei lui Matei Basarab, care semnează cînd „Staico grămaticul”, cînd „Dascălul Daniel” de la mitropolia din Tîrgoviște. (Strungaru, s-a întemeiat în această identificare pe studiul grafiei și a constatat aceeași mină în ambele semnături¹. Această inconsecvență în semnătură mi se pare totuși surprinzătoare; ea nu se produce la răstimpuri — în care caz, cu bunăvoie, s-ar mai putea explica — ci pe paginile aceluiasi manuscris, de la o filă la alta²!

Dacă într-adevăr Dascălul Daniel ar fi una și aceeași persoană cu Staico grămaticul, atunci afirmația lui Strungaru că Staico este autorul lexiconului și gramaticii din Codicele Sturza³ ar căpăta consistență, deoarece sănsează dovezi certe că la 1655 dascălul Daniel de la mitropolia din Tîrgoviște poseda gramatica lui Smotrițki (ediția din 1619) și că preda după ea⁴. Noi credem însă că Daniel și Staico sănsează două persoane diferite, iar asemănarea grafiei explicabilă prin apartenența celor doi cărturari la aceeași „școală” și nu mai puțin prin zelul caligrafic cu care adesea cei mai tineri imitau ductul înaintașilor lor. Oricum ar fi, cercetarea lui Strungaru are meritul de a fi scos la lumină două figuri de cărturari munteni din epoca de reînflorire a curentului slavon la Tîrgoviște, dintre care unul, Staico grămaticul, a avut o frumoasă activitate de traducător⁵, iar celălalt „dascălul Daniel” a fost desigur profesor al școlii de care ne ocupăm — ambii emuli ai lui Udrîște Năsturel. Un anume ieromonah Ștefan, care în 1655 a făcut la mitropolia din Tîrgoviște copia integrală a gramaticii lui Smotrițki, declară într-o notă autografă că a învățat gramatica slavă cu dascălul Daniel⁶. De unde putem conchide că pe la finele domniei lui Matei Basarab, școala de limbă și cultură slavonă de pe lîngă mitropolia Tîrgoviștei dăinuia încă și că profesorii și absolvenții ei aveau activitate cărturărească. (Asupra autorului necunoscut al lexiconului și gramaticii din Codicele Sturza, revenim în capitolul final al acestui studiu).

¹ D. Strungaru, *Gramatica lui Smotrițki și prima gramatică românească*, în „Romanoslavica”, IV, București, 1960, p. 300.

² Biblioteca Academiei R.P.R., ms. 462, f. 124v și 126v.

³ Biblioteca Academiei R.P.R., ms. 312.

⁴ D. Strungaru, *op. cit.*, p. 295. Un exemplar a fost văzut de călugărul Suhanov în biblioteca lui Udrîște Năsturel (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 40).

⁵ A tradus din limba slavă în limba română o culegere de texte religioase ce se păstrează în ms. 1570 din Biblioteca Academiei R.P.R. unde spune: „Începută fu a se scrie această dumnezeiască și prea bună carte... în cetatea Tîrgoviștei, în anii de la facerea lumii 7167 (1667), în luna lu noiembrie 26... Si isprăvită fu cartea aceasta în anii 7177 (1668), în luna lu mai 21 de zile” (f. 165v). Vezi D. Strungaru, *op. cit.*, p. 300.

⁶ D. Strungaru, *op. cit.*, p. 285. Această copie se păstrează pînă astăzi în Bulgaria, *ibid.*

Rămînem însă fără o informație precisă asupra rolului pe care a avut să-l împlinească la această școală Udriște Năsturel. A fost și el profesor, cum s-ar părea după ipoteza lui P. P. Panaitescu (întemeiată pe narațiunea destul de nesigură a lui Suhanov), sau doar animator și protector? În stadiul de azi al cercetărilor este greu de făcut o afirmație. N. Iorga a subliniat altădată caracterul net didactic și educativ al traducerii pe care Udriște a făcut-o acelei celebre cărți — *Imitatio Christi* a lui Thomas a Kempis, tipărită la Mănăstirea Dealu în anul 1647¹. Motivînd această traducere, învățatul boier muntean spune în prefață că el însuși s-a folosit de ea pentru învățătură, în adolescență, „ca una ce era mai potrivită pentru înțelegerea mea“ și fiindcă era „învățătoarea cea mai icsusită“.

Datorită acestei școli de la Tîrgoviște și celor două tipografii (ele însesele adevărate școli, de la care va „roi“ un personal tehnic de o remarcabilă valoare intelectuală), mișcarea munteană a reușit repede să facă față, prin cărțile tipărite, nu numai crizei slavonismului din Țara Românească, dar și aceleia de prin alte țări ortodoxe de cultură slavă². O atențione cu totul deosebită s-a dat Ardealului. Încă din 1639 se încearcă o viguroasă acțiune împotriva calvinismului, cu tipar, tehnicieni și dascăli, condusă de mitropolitul Teofil al Ungrovlahiei și susținută de însuși Matei Basarab. Ea numără între factorii cei mai activi la acea dată pe „dascălul“ Dobre de la Govora — un profesor deci — întemeietorul tipografiei de pe lîngă mitropolia românească din Alba Iulia³. Un document precizează: „(dascălul Dobre) au făcut tipare aice în Ardeal“⁴. Se adaugă apoi Meletie Macedoneanu — egumenul de la Govora venit „din țările rusești“ — care a avut un rol atât de important în opera de reorganizare a tiparului slav în Țara Românească (A candidat chiar, dar fără succes, la scaunul metropolitan din Alba Iulia)⁵. Aceste încercări de consolidare a slavonismului la români de peste munți au întîmpinat însă rezistență hotărîtă a guvernului ardelean care, cu principalele în frunte, urmărea convertirea la calvinism a românilor ardeleni și nicidecum consolidarea ortodoxiei, fie ea greacă sau slavonă.

4. A avut Școala de limbă și cultură slavă de la Tîrgoviște urmări în cultura munteană a sec. al XVII-lea? Școala slavă de la Tîrgoviște a creat, cum era și firesc, o serie de specialiști autohtoni care au prelungit existența culturii slave în Țara Românească în aproape tot secolul XVII. Acești specialiști au luat treptat locul tipografilor și dascălilor aduși din afară. Prin munca lor, curențul slavo-fil în învățămînt s-a întărit. A luat naștere astfel o importantă operă didactică, dicționare și gramatici, care au lăsat un moment iluzia

¹ Vezi N. Iorga *Istoria bisericii românești*, vol. I, București Ed- II 1929, p. 341, unde o caracterizează „exercițiu de învățătură a lui Năsturel“. (Traducerea integrală a prefeței la Bianu-Simonescu, *Bibliografia românească veche*, IV, p. 194—200).

² Încă de la începutul activității tipografice, proiectul lui Matei Basarab îmbrățișează interesele întregii lumi ortodoxe. În prefața Molitvenicului slavon din 1635, el scrie că îl face dar tuturor dreptcredincioșilor „fie Moldovlahi și Ungrovlahi, Ruși, Sîrbi și Bulgari“. În 1637, un călugăr catolic din Chiprovaci (Bulgaria) inițiat în proiectele lui Matei, spune și el că domnul muntean dorește să retipărească „cărțile bisericești de rit oriental de care se slujesc preoții și călugării din principatul său și din alte provincii, ca : Moldova, Rusia, Bulgaria, Serbia, Croația, Herțegovina, mare parte din Tracia și Macedonia pînă la Sfîntul Munte“ (*Monumenta speciantia historiam Slavorum meridionalium, acta Bulgariae ecclesiastica*, vol. 28, Zagreb 1877, p. 48, și Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. VIII, p. 461).

³ N. Iorga, *op. cit.*, p. 300—302.

⁴ Augustin Bunea, *Vechile Episcopii*, Blaj, 1909, p. 52 și 87—90.

⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 299.

că această veche cultură — atât de intim legată și cu sufletul maselor prin influențele literaturii religioase — va renaște și va dura. Din nefericire nu cunoaștem astăzi numele celor mai multora dintre autorii acestor importante lucrări. Operele lor însă au rămas. Ele sunt o mărturie puternică a însemnatei activități pe teren didactic, întreprinsă în Țara Românească sub domnia lui Matei Basarab, în favoarea limbii și culturii slave.

Într-adevăr, din cele 12 lexicoane slavo-române — „mai toate munte-nești”¹ — întocmite la noi pentru uzul școlilor mănăstirești reînviate (și cunoscute până în prezent), opt sunt alcătuite în secolul al XVII-lea. Din acestea, cel puțin șase reprezintă prelucrări, mai dezvoltate sau mai prescurtate, după celebrul dicționar slavo-rus redactat de învățătul kievian Pamvo Berînda². Unele din aceste lexicoane slavo-române au și adăugiri importante, care nu se găsesc în lucrarea autorului ucrainean. Aceasta se explică, în parte, prin faptul că limba documentelor slavo-române conserva încă, la acea dată, cuvinte mai vechi, de care Berînda nu avea cunoștință³.

Unele din aceste dicționare, cum ar fi de pildă acela lucrat la mănăstirea Cozia de către ieromonahul Mardarie (1649) — pisar vestit și desigur dascăl de seamă la școala mănăstirii — sunt o puternică demonstrație a nivelului înalt către care tindea noua școală de limbă și cultură slavă din Țara Românească sub domnia lui Matei Basarab⁴. Tinerii care se devotau acum studiilor de limbă și cultură slavă nu se mai mulțumeau — în cadrul noului curent intelectual ce venea de la Kiev — cu vechea metodă a pregătirii empirice, atât de precară, mărginită la câteva texte liturgice. Într-o vreme în care capitalul lexical al grămăticilor și diecilor noștri era simțitor redus — cum o dovedește marele număr de cuvinte și expresii românești din documentele slave — în Rusia tiparul punea din nou în circulație cărțile de mare prestigiul vechii culturi slave. O înțelegere deplină a acestor scrieri de către tinerii care învățau prin școlile mănăstirești (sau cu dascăli de casă) și ridicarea lor până la nivelul intelectual al noului curent făcea absolut necesară folosirea dicționarelor slavo-române și a gramaticilor. Dicționarul ieromonahului Mardarie în Muntenia — ca și acela al lui Pamvo Berînda în Rusia — era chemat să ajute această înălțare și adaptare a învățământului românesc de limbă slavă la programele pretențioase create de influența kieviană. Traducerea din limba latină în cea slavă a celebrei scrieri „Imitatio Christi” de către Udriște Năsturel — „care știa desăvîrșit slavona cea mai înflorată”⁵ —

¹ Grigore Crețu : Mardarie Coziașul, *Lexicon slavo-românesc și tilcuirea numelor*, din 1649, București, 1900, p. 22—23. Vezi în deosebi cap. *Lexicografia slavo-română*, p. 22—57. Cf. și *Lexicon slavo-român de Mardarie, călugăr la Cozia*, tipărit (în parte) până la pag. 88 după mss. original aflător la Biblioteca Acad. de același.

² I. Bogdan, *Un lexicon slavo-român din secolul al XVII-lea* (în „Convorbiri literare”, anul XXV, nr. 3, p. 203). Deși la acea dată Bogdan nu cunoștea încă nici lexiconul Sturza în întregime și nici pe acela al lui Mardarie Coziașul, a putut conchide totuși că „lexicografia slavo-română s-a dezvoltat în a doua jumătate a secolului XVII sub influența lexiconului slavonesc al lui Berynda” (*Ibid.*). Vezi pentru aceste lexicoane slavo-române și Dr. I. G. Sbiera, *Mișcări culturale și literare la România din stînga Dunării în restințul de la 1504—1714*, Cernăuți, 1897, cap. 28. Scrieri limbistice, p. 261—264. Opiniile lui N. Iorga, în *Conferințe și prelegeri*, București, 1940, p. 115.

³ La capătul analizei sale Grigore Crețu conchide : „Caracterul mai arhaic al limbii slavice din manuscris se explică, ca și al limbii lui Mardarie de la Cozia : limba slavică din Principate avea un caracter mai arhaic decît cea din Rusia și Galitia”. Gr. Crețu, *op. cit.*, p. 31.

⁴ Grigore Crețu, *op. cit.*, p. 96—97. Nu împărtășim însă părerea lui Grigore Crețu, că o atare muncă a putut fi făcută „pentru uzul mai restrâns al călugărilor din mănăstirea Cozia”.

⁵ N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. II, p. 258.

constituie o indicație suficientă în această direcție; el a făcut-o, cum am arătat, în primul rînd pentru acești tineri a căror educație religioasă trebuia întărită în fața curentelor de reformă și al căror nivel intelectual trebuia ridicat.

Dar un astfel de învățămînt implica în mod firesc studiul metodic, grammatical, al vechii slave. De lucrul acesta și-a dat seama Udriște Năsturel și diverșii săi emuli. Unul dintre aceștia (după părerea lui Grigore Crețu, dascăla școala de limbă și cultură slavă de la mănăstirea Sf. Gheorghe vechi din București) a alcătuit pentru elevii săi un lexicon — cunoscut sub numele de „Lexiconul din codicele Sturza”¹ — căruia i-a anexat însă și o gramatică, atât în limba slavă, cât și în limba română. Grigore Crețu a demonstrat că acest lexicon și gramatica ce-l însoțesc au fost lucrate în intervalul 1660—1672².

Dacă în ceea ce privește data când au fost scrise aceste lucrări, argumentele lui Crețu sunt concludente, în ceea ce privește autorul și locul unde a profesat el, afirmațiunile sale sunt insuficient documentate. (Existența școlii de limbă și cultură slavă de la Sf. Gheorghe vechi din București, la această dată, nu este dovedită).

Ultimul cercetător, D. Strungaru, care, cum am arătat, a consacrat un studiu special gramaticii române din Codicele Sturza, o califică, cu bună dreptate „cea mai veche încercare de gramatică românească aflată pînă în momentul de față”³. Asupra datei când a fost scrisă, Strungaru nu dă precizuni, dar așeză întreaga activitate a autorului presupus de dînsul (Staico-Daniel), în perioada 1643—1669⁴. Părerea noastră, cum am spus și mai sus, este că Staico și Daniel sunt două persoane diferite și că în stadiul de azi al cercetărilor nu se poate preciza care din ei este autorul. Dar oricare ar fi și oriunde ar fi profesat, suntem încredințați că atît el, cât și lucrarea ce a lăsat sănă produsul aceleiași școli de la Tîrgoviște și că se încadrează în același curent de influențe rusești kieviene. Luată în întregime — lexic și gramatică — lucrarea din codicele Sturza reprezintă un remarcabil progres în munca de creare a unor instrumente didactice necesare școlilor de slavonie. Autorul ei este un profesor, care declară chiar în precuvîntarea cărții (f. 216 b), că scrie pentru elevii săi: „Eu plecatul, deacă vreamea ce intru învățatură chemat sănă ca intru chemarea mea să petrec și cum îmi zic dascăle, ca și cu lucrul și cu numele acesta să fiu plecaților mei ucenici intru învățatura gramaticiei, cărea măcar deși nu foarte iaste mare adâncam a prea înțe(le)pciunii, ce fără de tilcuire neînțelească iaste. Pre aceasta a o tălcui am gândit sau am svătuit...“

Un al treilea dicționar slavo-român realizat pentru nevoile școlii noastre mănăstirești — tot în sec. al XVIII-lea sub influența curentului lexicografic rusesc — este acela cunoscut sub numele de „Lexiconul lui Michaiu”. Lucrarea în întregul ei, cuprinde 804 pagini, din care 735 conțin lexicul, iar restul este consacrat, deasemenea, unei gramatici sloveno-române (p. 737—804), căreia nu i s-a păstrat nici începutul, nici sfîrșitul. Este mult mai dezvoltat

¹ Grigore Crețu, *op. cit.*, p. 32—33.

² Vezi discuția asupra datei: Hasdeu, *Magnum Etymologicum*, 185 și 588, 761, 766, 802, 1113, 1648, 1680, 1852, 2104, 2779; I. Bogdan, *Un lexicon slavo-român din secolul al XVII-lea* (în Convorbiri literare, Anul XXV, nr. 3, p. 203) și Grigore Crețu, *op. cit.*, p. 32—33.

³ D. Strungaru, *op. cit.*, p. 300.

⁴ *Ibidem*, și nota.

⁵ Grigore Crețu, *op. cit.*, p. 34—35.

decît al lui Mardarie Cozianul — are circa 8200 de cuvinte — și este scris de un anume Mihai la anul 1672 în vremea domniei a treia a lui Grigore Ghica Vodă, în Țara Românească, cum se vede dintr-o însemnare¹. Cercetările făcute au dus la concluzia că și acest lexicon este alcătuit tot după acela al lui Berînda, de unde reproduce și unele indicații bibliografice. Demn de remarcat este faptul că din cele 8200 de cuvinte ale lucrării, circa 2200 reprezintă un adaus al autorului român. Adăugirile nu s-au făcut însă dintr-o singură dată, ci în diferite rînduri, deoarece nu sunt în ordine alfabetică. Ele s-au făcut pe măsură ce lucrarea — în prima ei formă — era experimentată în lectura textelor folosite de dascăli cu ucenicii lor. Diferitele modificări și numărul mare de cuvinte adăugite au determinat pe specialiști să considere acest lexicon și gramatica ce-l însoțește ca pe o lucrare originală, independentă de aceea a lui Berînda.

În afară de lexicoanele și gramaticile anexe înfățișate mai sus, mai avem alte trei lexicoane provenite de asemenea din mănăstirile Țării Românești, care reintrodusese cursuri de limbă și cultură slavă în sec. al XVII-lea. Si acestea au avut același rost, precumpărator didactic; și acestea se încadrează în currențul de reînviere al slavonismului, al cărui principal izvor l-a alcătuit — desigur — școala slavă întemeiată de Matei Basarab la Tîrgoviște. (Unul dintre aceste lexicoane este scris chiar la Tîrgoviște, de Michail Logofătul, în anul 1678)².

Victoria vechii aristocrații muntene, de tradiție culturală slavă, împotriva elementelor grecești, a adus cu sine încercarea de reînviere a culturii slave și, în consecință, o reorganizare a învățămîntului slavon. Cercetările întreprinse odinioară de A. D. Xenopol — sub influența „paralelismului” cultural moldo-muntean din epoca domniilor lui Matei Basarab și Vasile Lupu — tindeau să dovedească existența la Tîrgoviște a unei școli latino-slave asemenei celei de la Trei Ierarhi din Iași. Documentația lui A. D. Xenopol s-a dovedit eronată. P. P. Panaitescu și D. Strungaru, mergînd pe aceeași direcție a influențelor kieviene, au semnalat existența unor „dascăli” la Tîrgoviște în anii domniei lui Matei Basarab. Pasajul din raportul lui Bakšić pe care îl cităm mai sus face dovada categorică a existenței școlii de limbă și cultură slavă la Tîrgoviște în epoca domniei lui Matei Basarab.

Această școală instalată la mitropolia Ungro-Vlahiei, la Tîrgoviște, stă la baza încercării de reînviere a slavonismului în Țara Românească. Elevilor formați acolo li se datorește în bună parte înviorarea tiparului și prelucrările de lexicoane și gramatici, atât de numeroase în sec. al XVII-lea. Din nefericire ne lipsesc aproape cu totul știrile privitoare la modul de organizare și funcționare a acestei școli (programe, profesori, elevi etc.).

Toate aceste încercări, oricît de meritoase, erau însă fără șanse de dezvoltare. Reînvierea currențului pentru limba și cultura slavă veche a fost visul unei clipe de putere și relativă independentă a vechii aristocrații muntene, vis spulberat de asprele realități — de ordin intern și extern — intervenite

¹ Ibidem, p. 41.

² Ibidem, p. 46—47.

în viața Țării Românești de la finele domniei lui Matei Basarab. Integrarea Țării Românești — prin aşa zisul „monopol” — în marea unitate economică a Bizanțului otoman era un fapt împlinit și consecințele ei în ordinea culturii, de neînlăturat.

Dar școala de limbă și cultură slavă de la Tîrgoviște n-a pierit încă dinainte de a fi făcut — prin dascălii și elevii ei — un imens serviciu culturii noastre: a pus bazele învățămîntului limbii române prin lexicanele și gramaticile ce ne-a lăsat.